

Riziká vo vývoji na trhu práce a ich vplyv na reálnu konvergenciu

Lubomíra Gertler¹

Abstrakt

V príspevku sú identifikované a vyhodnotené vybrané riziká vychádzajúce z trhu práce SR, ktoré sa môžu prenášať do celkovej výkonnosti ekonomiky a mať tak efekt na tempo reálnej konvergenzie. Venujeme sa problému duálnej výkonnosti hospodárstva a z toho plynúcich obmedzení pre rast zamestnanosti, obmedzeniam rastu miery zamestnanosti ako aj možným príčinám a následkom perzistencie vysokej miery nezamestnanosti. Argumentáciu podporuje malý model duálnej produkčnej funkcie a jednoduché prepočty z výsledkov jednotlivých prognóz. V príspevku sa ďalej popisuje aký môžu mať vplyv tieto rizikové faktory vývoja na trhu práce na celkovú výkonnosť hospodárstva a na tempo reálnej konvergenzie.

Kľúčové slová

Reálna konvergencia, trh práce, zamestnanosť, nezamestnanosť,

1 Úvod

Reálna konvergencia predstavuje proces približovania sa stavu reálnej ekonomiky Slovenska k priemernej úrovni ekonomík členských krajín EÚ-25. V strednodobom horizonte by sa tak medzera výkonnosti reálnej ekonomiky medzi SR a priemerom EÚ-25 mala ďalej postupne zmenšovať. Tento proces je veľmi pomalý, keďže ide o štrukturálne zmeny v ekonomických a sociálnych procesoch. Napriek postupnému zblížovaniu reálnej ekonomiky SR s priemerom EÚ-25, ktorá je dlhodobo stimulovaná pomerne silným reálnym rastom HDP, existuje v budúcom vývoji na trhu práce veľa rizík, ktoré je treba pozorne vnímať a vyhodnocovať.

Za hlavný ukazovateľ reálnej konvergenzie sa považuje rast reálneho HDP, no v praxi ide tiež o trend približovania sa mzdovej a cenovej hladiny v SR k úrovni miezd a cien k priemeru EÚ-25 a iné ukazovatele reálnej ekonomiky². Jadrom reálnej ekonomiky je práca ako výrobný faktor, ktorý sa formuje na trhu práce. Tento príspevok pojednáva o rizikových faktoroch, ktoré vyplývajú z trhu práce SR, a ktoré sa môžu výraznejšie preniesť do procesu reálnej konvergenzie.

2 Aktuálny stav reálnej konvergenzie

Trh práce je veľmi špecifický trh a jednotlivé ukazovatele, ktoré sa používajú na jeho meranie je možné širšie a voľnejšie interpretovať, a preto aj ťažšie porovnať ako napríklad ukazovatele finančného trhu. Aby sme tento faktor aspoň sčasti eliminovali budeme v tomto príspevku používať ukazovatele zjednotené definíciou Medzinárodnej organizácie práce (ILO).

¹ Ing. Lubomíra Gertler, PhD., Národohospodárska fakulta, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska 1/A, 85235 Bratislava, e-mail: lugertler@hotmail.com

² V literatúre sa reálna ekonomika definuje ako časť ekonomiky, ktorá sa zaoberá zdrojovou stránkou produkcie tovarov a služieb. Kontrastom k reálnej ekonomike je finančná stránka ekonomiky.

Rast ekonomiky SR v roku 2004 dosiahol 5,5 %. Na rozdiel od predchádzajúceho obdobia je rast stimulovaný nielen zahraničným dopytom, ale predovšetkým domácou spotrebou a investíciami. Napriek rýchlemu ekonomickému rastu, výkonnosť ekonomiky SR meraná HDP na obyvateľa v parite kúpnej sily predstavuje v súčasnosti 54 %³ priemernej výkonnosti EÚ-25. V súvislosti s vysokou mierou inflácie v roku 2004 a posilňovaním domácej meny dochádzalo tiež ku konvergencii cenovej hladiny na Slovensku k priemernej cenovej hladine v EÚ. V roku 2004 predstavovala cenová úroveň na Slovensku približne 51 %⁴ cenovej úrovne priemeru EU-25.

Vo väčšine ukazovateľov trhu práce podľa metodiky ILO sa SR pomaly približuje k úrovniam priemeru EÚ-25. Väčšina zmien na trhu práce má však štrukturálny rozmer, preto je jeho konvergencia veľmi pomalá, navyše reaguje s podstatným oneskorením.

3 Riziko nízkej transmisie rastu do zamestnanosti

Zamestnanosť v SR má v ostatných rokoch pomerne kolísavý vývoj bez výraznejšieho pozitívneho dlhodobejšieho trendu. Pre roky 2005-2008 však existuje, aj na základe pokračujúceho prílevu produktívnych priamych zahraničných investícií a z toho plynúceho silného rastu HDP, očakávanie stabilného udržateľného rastu zamestnanosti, čo predstavuje pre ekonomiku pozitívny impulz.

Vzhľadom na možné riziko vytlačania domácej výroby zahraničnými investíciami sme sa pokúsili posúdiť nakoľko sú tieto očakávania realistické. Otázka teda znie, či je možné vysoké tempá rastu výstupu dosiahnuť aj pri stagnácii zamestnanosti. Použili sme jednoduchý model, v ktorom ekonomika pozostáva z dvoch sektorov - „zahraničného“ a „domáceho“. Za „zahraničný sektor“ budeme považovať podniky s majoritným podielom akciového zahraničného kapitálu. Kapitál⁵ v tomto sektore je tvorený kumuláciou priamych zahraničných investícií a vybavenosť pracovnej sily kapitálom je porovnateľná s hodnotou bežnou vo vyspelých ekonomikách (Nemecko). Táto vybavenosť zabezpečuje zhruba 3-násobne vyššiu produktivitu práce v tomto sektore v porovnaní so zvyškom ekonomiky. Modelové výstupy naznačujú, že tempá rastu výstupu pozorované v ekonomike sa dajú dosiahnuť aj pri súčasnej stagnácii zamestnanosti. V „zahraničnom sektore“ síce stúpa zamestnanosť pomerne rýchlym tempom, avšak nakoľko váha tohto sektora je v porovnaní s „domácom sektorom“ malá (táto váha je daná pomerom zahraničného kapitálu k celkovému kapitálu), má to len obmedzený vplyv na zamestnanosť v celej ekonomike. V dôsledku vysokej produktivity v „zahraničnom sektore“ však tempá rastu výstupu v tomto sektore môžu ovplyvňovať výstup celej ekonomiky spôsobom, aký pozorujeme v skutočnosti.

Dodatočný výstup (rast reálneho HDP) tvorí najmä vysokoproduktívny, hlavne zahraničný kapitál. Niekoľkonásobne vyššia produktivita práce je spôsobená nahrádzaním lacnej práce technológiami. Dôsledkom je nielen relatívny pokles zamestnanosti v týchto podnikoch, ale aj obmedzenie trhu pre ostatné menej konkurencieschopné podniky (zväčša „domáceho

³ Odhad Eurostatu pre rok 2004

⁴ Odhad NBS na rok 2004

⁵ Pri uvedených výpočtoch je potrebné poznať hodnotu množstva kapitálu v slovenskej ekonomike. Nakoľko pre túto hodnotu neexistujú štatistické údaje je potrebné ju odhadnúť. Vychádzali sme s údajov použitých v publikácii S. Livermora „An Econometric Model of the Slovak Republic“(máj 2004), určenej pre Ministerstvo financií SR. Podľa nej bol v roku 1998 podiel kapitálu k výstupu vo výrobnom sektore 3,1. To nám umožňuje vypočítať hodnotu množstva kapitálu v danom roku. Hodnoty v nasledujúcich rokoch získame pripočítaním hodnoty hrubého fixného kapitálu a odpočítaním depreciácie.

sektora“), ktoré sú tlačené do racionalizácie s negatívnym vplyvom na zamestnanosť⁶. Tento kanál je len jedným z impulzov, vedúcich k poklesu konkurencieschopnosti na trhu obchodovateľného tovaru, ktorý vedie podniky k úsporám na mzdách a/alebo zamestnanosti. Ďalšími takýmito impulzmi sú napríklad rast cien energií (menej konkurencieschopné podniky majú navyše v priemere vyššiu energetickú náročnosť výroby⁷), zhodnocovanie nominálneho kurzu SKK.

Existuje tak riziko vzniku duálneho hospodárstva, najmä v sektore obchodovateľného tovaru, ktorého aktéri (podniky) sa medzi sebou odlišujú nielen kapitálovou vybavenosťou a produktivitou práce, ale aj úrovňou miezd. Rozdiel v úrovni priemerných miezd v „zahraničnom sektore“ oproti „domácomu sektoru“ si udržuje už niekoľko rokov vyše 35% vyššiu mzdovú úroveň ako priemerná mzda v hospodárstve. Keďže však podiel „zahraničného sektora“ na celkovej zamestnanosti je približne 21% (medziročný nárast oproti r.2003 o 3p.b.), priemerná mzdová úroveň zostáva relatívne nízka, čo obmedzuje domáci dopyt.

Z modelu teda vyplýva, že takmer celý rast reálneho HDP SR je generovaný rastom produktivity práce produktívneho sektora, teda rozširovaním produkcie s násobne vyššou produktivitou práce „zahraničného sektora“. Tento prirodzene nevytvára toľko nových pracovných miest ako poskytoval „domáci sektor“. Rast zamestnanosti preto zatiaľ nie je možné považovať za taký, ktorý by mal štrukturálny pôvod, čo nezaručuje jeho udržateľnosť. Podstatným faktorom vo vývoji zamestnanosti bude konkurencieschopnosť a z toho plynúca tvorba pracovných miest v malých a stredných podnikoch, ktoré v „domácom sektore“ dominujú.

4 Obmedzenia rastu miery zamestnanosti⁸

V roku 2004 dosiahla podľa Eurostatu miera zamestnanosti v SR hodnotu 57 %, čo bolo o 0,7 bodu menej ako v roku 2003, a od roku 2000 tak došlo k rastu miery zamestnanosti len o 0,2 bodu. Ak porovnáme mieru zamestnanosti v roku 2004 k roku 1998, vidíme pokles o 3,6 %. Lisabonská stratégia, ktorej cieľom je dosiahnuť priemernú 70%-nú mieru zamestnanosti v EÚ-25 do roku 2010 zo súčasných 63,5%, kladie dôraz práve na tento ukazovateľ ponuky pracovných síl, ktorý má byť kľúčom k ďalšiemu ekonomickému rastu.

Rastu miery zamestnanosti v SR však bráni niekoľko faktorov. Prvým je už popísaná štruktúra rastu zamestnanosti a riziko vzniku duálnej ekonomiky, čo nevytvára potrebnú podporu udržateľnému rastu zamestnanosti. Pri zamestnanosti, ktorá nie je podporená predpokladom jej udržateľného rastu, je dosiahnutie rastúcej miery zamestnanosti pri očakávanom demografickom vývoji len málo pravdepodobné. Druhým obmedzením rastu miery zamestnanosti je práve demografický vývoj v SR, ktorý vyvíja dodatočný tlak na rast zamestnanosti, pretože početnosť produktívneho obyvateľstva sa medzi rokmi 2004 a 2008 zvýši o ďalších viac ako 65-tisíc osôb.

⁶ Často v regiónoch s už vysokou nezamestnanosťou, keďže najmä do regiónov so slabou infraštruktúrou sa zahraničné investície dostávajú len výnimočne a hustota podnikov so zastaranými technológiami je v týchto regiónoch vyššia.

⁷ Slovenská republika mala v roku 2004 až 4,5 násobne vyššiu energetickú náročnosť na jednotku HDP ako bol priemer EÚ. Zdroj: Eurostat

⁸ Miera zamestnanosti je definovaná ako podiel zamestnaných na produktívnom obyvateľstve, t.j. obyvateľstve vo veku 15-64 rokov.

Tabuľka č. 1: Odhad rastu počtu obyvateľov v produktívnom veku (15-64) vplyvom demografickej štruktúry (v jednotlivých rokoch a kumulovane oproti roku 2004)

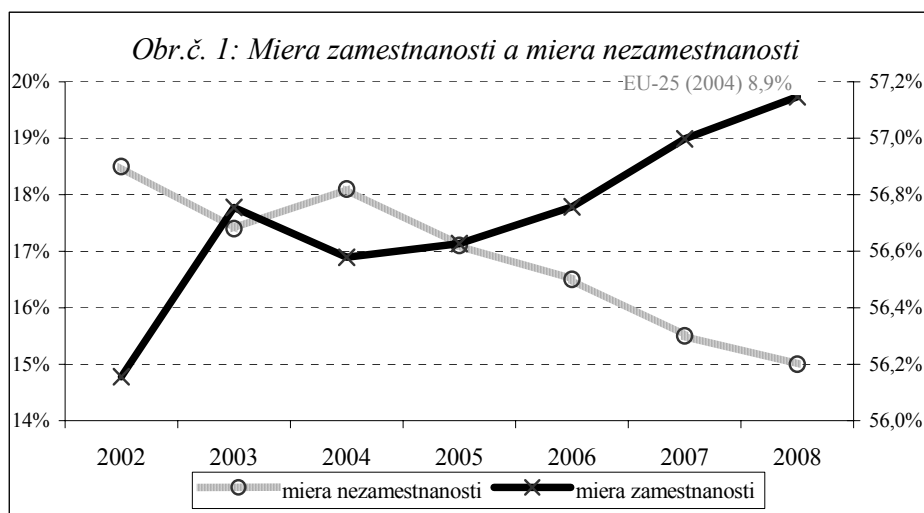
v tis. osôb	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Ženy*	12,1	10,9	10,0	8,2	7,6	2,6	1,2
Muži*	10,0	8,8	8,1	6,3	5,5	0,7	-0,4
Celkom*	22,1	19,8	18,1	14,5	13,1	3,4	0,9
Celkom kumul.#		19,8	37,8	52,4	65,5	68,9	69,7

Zdroj: výpočet na údajoch Výskumného demografického centra SR

* Prírastok počtu osôb v daný rok

Prírastok počtu osôb v porovnaní so stavom v roku 2004

Aké sú teda perspektívy rastu miery zamestnanosti pre SR? Podľa jednoduchého prepočtu, z výsledkov aktuálnej predikcie MF SR⁹, medziročný rast zamestnanosti o necelé 1% ročne do roku 2008 (s výnimkou roku 2005, kedy aktuálna predikcia MFSR predpokladá rast 1,6%) zabezpečovať rast miery zamestnanosti o približne dve až tri desatiny percentuálneho bodu každý rok. Medzera miery zamestnanosti medzi priemerom EÚ-25 a SR by sa tak mala, v najlepšom prípade, aspoň zužovať. Jej úplné uzatvorenie však nie je možné v najbližších 10 rokoch očakávať. Ak by sa mala táto medzera uzavrieť, musela by zamestnanosť rásť výrazne rýchlejšie ako 1% ročne.

Zdroj: Strednodobá predikcia NBS

5 Riziká zotrvania vysokej nezamestnanosti

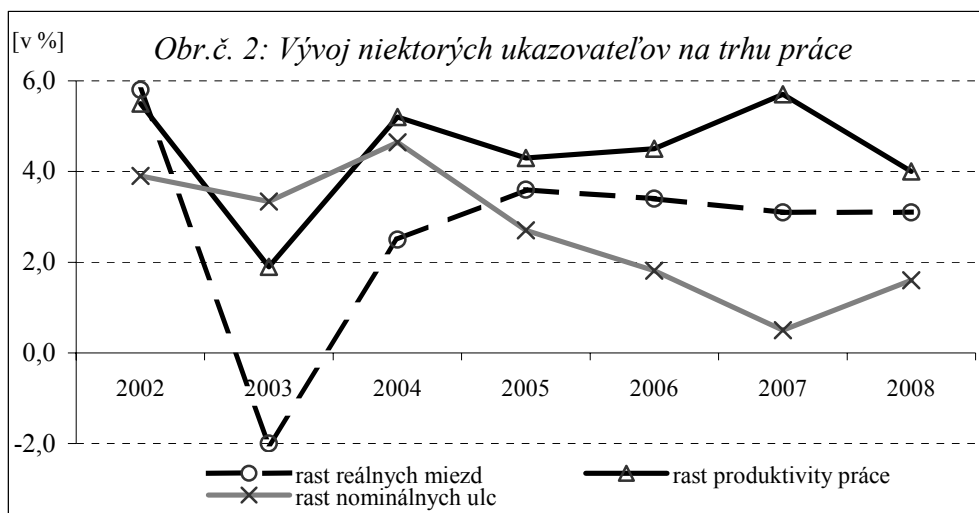
Rastúca zamestnanosť by mala podľa väčšiny publikovaných makroekonomických predikcií v ďalších rokoch postupne odberať z počtu nezamestnaných. Miera nezamestnanosti by tak mala klesať z dnešných úrovní, aj keď len veľmi pozvoľna. Tak isto ako v predchádzajúcom prípade sa nedá očakávať, že sa medzera medzi mierou nezamestnanosti v SR a priemernou mierou nezamestnanosti v EÚ-25 uzavrie v najbližších 10 rokoch. Súvisí to tak s nesúrodou vzdelanosťou, časovou, či regionálnou štruktúrou dopytu a ponuky pracovných síl a teda aj s rozdielnou úrovňou prirodzenej miery nezamestnanosti.

Vo vývoji nezamestnanosti je možné identifikovať hneď niekoľko rizikových faktorov, ktoré môžu znižovanie nezamestnanosti pribrzdiť. Prvým je vplyv posúvania veku odchodu do dôchodku, vplyvom ktorého sa bude rozširovať ponuka pracovnej sily. Rozhodujúcim faktorom bude správanie sa zamestnávateľov v procese vytvárania nových pracovných miest, teda či dopyt po pracovných silách bude stíhať absorbovať rýchlo rastúcu legislatívne stimulovnú ponuku. Veľmi dôležitú úlohu zohrajú tiež preferencie obyvateľstva pri odchode

⁹ Predikcia MF SR, jún 2005

do predčasného starobného dôchodku, t.j. či legislatívne vytvorený priestor pre znížené kompenzácie z dôchodkového systému výmenou za skorší odchod do dôchodku budú dostatočne atraktívnou alternatívou predĺženému pracovne aktívnemu veku. Ak áno¹⁰, takáto úprava bude limitovať dôchodkovým vekom zvýšenú ponuku pracovných síl, čo sa prejaví na lepšej transmisii rastu dopytu po pracovných silách do poklesu miery nezamestnanosti.

Ďalší faktor predstavuje negatívny dôsledok prílivu produktívnych investícií. Ide o pokles zamestnávania podnikmi domáceho sektoru, ktoré prehlbujúcim sa rozdielom produktivity práce a apreciáciou výmenného kurzu strácajú konkurencieschopnosť na trhu tovarov a služieb, pričom túto zamestnanosť konkurencieschopné podniky nekompensujú úplne vzhľadom na násobne vyššiu produktivitu práce. Reštrukturalizácia odvetví tradičnej domácej výroby sa však už postupne utlmuje, a tak tento faktor by nemal pôsobiť tak významne ako v posledných rokoch.

Zdroj: Strednodobá predikcia NBS

Riziková je tiež štruktúra ponuky pracovných síl. Štrukturálna zložka nezamestnanosti je vysoká, dlhodobá nezamestnanosť tvorí 61% celkovej nezamestnanosti. Zvýšený dopyt po pracovných silách spôsobený neprimerane rozloženými novými investíciami môže naraziť na nedostatočnú ponuku pracovných síl a neochotu migrovať za prácou, a z toho plynúce riziko neúmerneho rastu miezd v niektorých profesiách. Vysoká nezamestnanosť by v takomto prípade nepôsobila dostatočne protiinflačne. Tento faktor by mal síce krátkodobý pozitívny vplyv na redukciu medzery SR a priemeru EÚ-25 v mzdovej úrovni niektorých profesií, pôsobil by však tiež protistabilizačne, čo by v stredno a dlhodobom horizonte malo na reálnu konvergenciu negatívny vplyv.

6 Dodatok k mzdám a jednotkovým nákladom práce

Ak budeme predpokladať splnenie očakávaných trendov v prílive zahraničných investícií, zvyšujúcej sa produktivity práce, tlaku štrukturálnej nezamestnanosti na zdroje pracovných síl, znižujúcu sa infláciu a zotrvačnosť rastu nominálnych miezd z období s vysokou infláciou, ako aj vplyv blížiacich sa parlamentných volieb v roku 2006, rast reálnych miezd

¹⁰ Z odhadu založenom na schopnosti prijať zákonom stanovené podmienky odchodu do predčasného dôchodku na základe mzdového rozdelenia v SR vyplýva, že priemerné obdobie v predčasnom starobnom dôchodku sa bude postupne stabilizovať okolo úrovne 24 mesiacov, čím sa ponuka pracovných síl obmedzí iba čiastočne, respektíve výrazný rast ponuky pracovných síl sa iba čiastočne posunie na koniec roku 2005 a rok 2006.

by mal v nasledujúcich rokoch byť pomerne významný. Opäť však bude záležať na tom, či sa naplnia riziká zotrvania vysokej miery nezamestnanosti, ktoré by mohli tento vývoj do určitej miery pribrzdiť.

Rast reálnych miezd by sa však vďaka rastu produktivity práce v priemere o 3-4% ročne nemal pohybovať nad touto úrovňou, čo by malo oslabovať prípadný tlak proti vytváraniu nových pracovných miest vplyvom vývoja reálnych jednotkových nákladov práce.

Vo všeobecnosti by však vzhľadom na očakávania miernej nominálnej apreciácie kurzu SKK/EUR, a pomerne stabilný a len mierny rast reálnych miezd v EU-25, by mal mzdový vývoj postupne ukrajovať z mzdovej medzery medzi SR a priemerom EU-25.

7 Záver

Identifikovali sme niekoľko rizikových oblastí, ktoré môžu mať efekt na spomalenie procesu reálnej konvergenie. Ako prvé sme identifikovali riziko rozdielnej štruktúry zamestnanosti v hospodárstve, kde sektor produktívneho zahraničného kapitálu reflektuje tvorbu pracovných miest iným spôsobom ako je to v prípade „domáceho sektora“, ktorý je vytláčaný rastom medzery konkurencieschopnosti. Vznik a zánik pracovných miest v týchto dvoch sektoroch môže mať asymetrický charakter, čo môže mať negatívny vplyv na celkový rast zamestnanosti v hospodárstve.

Ako ďalšie sme identifikovali riziko demografického vývoja, ktoré spolu so štruktúrne nerovnomerným rastom zamestnanosti oddialuje ciele stanovené v oblasti miery zamestnanosti, ktorá by mala byť kľúčová k ďalšiemu hospodárskemu rastu.

Ďalšie riziká sme identifikovali v oblasti nezamestnanosti, kde existuje hneď niekoľko obmedzení pre znižovanie miery nezamestnanosti, z toho vyplývajúcej rozpočtovej záťaže a rigidít, ktoré vysoká miera nezamestnanosti so sebou do ekonomiky prináša. Tieto riziká sú spojené najmä s demografickým vývojom, dôchodkovou reformou v SR a nesúrodou štruktúrou nezamestnanosti a dopytu po pracovných silách.

Charakter a riziká vyplývajúce z trhu práce predurčuje SR v stredno až dlhodobom horizonte iba k pomerne nízkemu tempu reálnej konvergenie. Platnosť tohto záveru sa ešte zvýrazní po vstupe SR do ERM II a prijatím spoločnej meny. V dlhodobom horizonte môže rýchlejšiu reálnu konvergeniu zabezpečiť najmä zásadná zmena nastavenia politiky v oblasti vzdelávania a aktívna podpora interakcie ponuky a dopytu po pracovných silách na trhu práce.

Literatúra

- [1] LIVERMORE, S.: *An Econometric Model of the Slovak Republic*, máj 2004, pre MFSR
- [2] MF SR: Aktualizovaný konvergenčný program Slovenska na roky 2004 až 2010, november 2004
- [3] MF SR: Pozícia Slovenskej republiky k Lisabonskému procesu, marec 2004
- [4] MF SR: Prognóza vybraných indikátorov vývoja ekonomiky SR, jún 2005
- [5] NBS: Konkretizácia stratégie prijatia eura v SR, jún 2004
- [6] NBS: Menový program NBS do roku 2008, december 2004
- [7] NBS: Strednodobá predikcia (P2Q-2005), máj 2005
- [8] VAŇO, B.: *Prognóza vývoja obyvateľstva v Slovenskej republike do roku 2050*, Výskumné demografické centrum

Summary

Risks on the labor market development risks and their impact on real convergence

Selected Slovak labor market risks, which are capable to transmit into overall economic performance and hence affect the speed of real convergence are identified and evaluated in this article. The problem of dual economic performance is addressed here and related limitations for employment growth described. Further, employment rate growth limitations are discussed as well as eventual causes and implications of high unemployment persistence. Arguments are supported by a simple dual production function model and by simple calculations of some official institutions' modeled estimates. It is further discussed the scope of implications of these labor market risk factors on the overall economic performance and on the speed of real convergence.